

ELŐZETES RÉGÉSZETI DOKUMENTÁCIÓ.

Második rész: Nehézségek és kudarcok, sikerek és eredmények

REMÉNYI LÁSZLÓ – KISS KATALIN

Magyar Régészet 8. évf. (2019), 4. szám, pp. 12–17. doi: <https://doi.org/10.36245/mr.2019.4.5>

Cikkünk első részében az előzetes régészeti dokumentáció (ERD) rendszerét, elkészítésének folyamatát, az alkalmazott lelőhely-diagnosztikai módszereket mutattuk be vázlatos formában. A második részben az ERD elkészítésével kapcsolatos nehézségeket, szakmai, jogszabályi és egyéb korlátokat tekintjük át, kitérve az ezekből és más (szubjektív) tényezőkből adódó kudarcokra. Mindezek mellett úgy ítéljük meg, hogy az ERD rendszere teljesítette az előzetesen megfogalmazott elvárásokat: a nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti, örökségvédelmi feladatellátás előre tervezhető lett. Ezen túlmenően az ERD-k készítése során végzett feltárások eredményei jelentősen bővítették a lelőhelyállománnyal kapcsolatos információkat és számos, a lelőhely-felderítéssel kapcsolatos elméleti és módszertani kérdés átgondolására és megvitatására adtak alkalmat.

NEHÉZSÉGEK ÉS KUDARCOK

Az előzetes régészeti dokumentáció (ERD) elkészítése során a legnagyobb nehézséget az jelenti, ha nem, vagy csak részben lehet elvégezni az összes szakmailag indokolt vizsgálatot. Cikkünk első részében (REMÉNYI, 2019) vázlatosan bemutattuk a terepbejárás, a légifelderítés és a geofizikai vizsgálatok korlátait: a terepbejárást és légifelderítést nem lehet eredményesen elvégezni beépített területen, vagy nem megfelelő vegetációs időszakban. A geofizikai vizsgálatokat a talajtani viszonyokból adódó korlátozó tényezők mellett a vizsgálandó felszín állapota is befolyásolja: egyenetlen talajon (pl. mélyszántás), vagy sok fémhulladékkal szennyezett területen a mérési eredmények értelmezhetetlenül zajosak lesznek.

Hasonló nehézségekkel kell szembenézni a próbafeltárások esetén is. Beépített, burkolt vagy közművekkel szabdaltnak területen a próbafeltárást vagy egyáltalán nem, vagy csak nem reprezentatív módon lehet elvégezni. Ezekben az esetekben a 68/2018 Kormányrendelet 39 §. (2) bekezdése értelmében a próbafeltárást a zavaró körülmény elhárulása után kell elvégezni. Ugyanakkor egy beépített területen a zavaró körülmény elhárítását a vizsgálandó területen álló építmények elbontása jelenti. Ennek során – főleg, ha alapincézett épületről van szó – előfordulhat, hogy már a bontás során eléri a régészeti jelenségek szintjét. Így a régészeti jelenségek már a bontás során azonosíthatóak lesznek, és egyértelműen kiderül, hogy a további földmunkák veszélyeztetik-e a régészeti örökség elemeinek állapotát. Ekkor a próbafeltárás elvégzésére már sem idő, sem szükség nincs. Ezekben az esetekben az egyetlen lehetőség az, hogy az ERD-ben a bontási munkák régészeti megfigyelését, és az előkerült jelenségek megfigyelés keretében végzett bontómunka során történő kibontását javasoljuk. Hasonló a helyzet akkor, amikor a beruházás technológiája nem teszi lehetővé a próbafeltárást. Ilyen eset például a vasúti vagy egyéb vágányok helyben végzett cseréje, amikor a jelenségek a korábbi vágányok és a töltés elbontása során kerülnek elő, és a vágányzár minimalizált időtartama nem teszi lehetővé a próbafeltárás elvégzését. Ezekben az esetekben – néhány olyan kivételtől eltekintve, amikor az érintett lelőhelyről a korábbi kutatások alapján megfelelő mennyiségű információval rendelkezünk – az ERD-ben a megelőző feltárás módszereként javasolt eljárás a régészeti megfigyelés. Az esetek többségében ez nem jelent gyakorlati problémát, mivel azonban a próbafeltárás elmaradásából adódóan a régészetileg érintett területet nem lehet előzetesen pontosan lehatárolni, a régészeti megfigyelés keretében végzett bontómunka idő- és költségigénye nem kalkulálható, azaz az ERD érdemben nem segíti a beruházás tervezhetőségét, csupán felhívja a figyelmet a beruházás régészeti örökségvédelmi kockázataira.

Az ERD hitelességét nem, vagy csak minimális mértékben befolyásolja az, ha a beruházások szoros ütemezése miatt a próbafeltárásokat nem a megfelelő évszakban, illetve időjárási viszonyok mellett kell elvégezni. Ezekben az esetekben a régészeti érintettség ugyan meghatározható, azonban a fagyott vagy éppen teljesen átázott talajban a bontómunka nem végezhető el az elvárt szakmai színvonalon (1. kép).

Sok esetben a jogszabály által előírt költségkorlát jelent akadályt az ERD megfelelő minőségű elkészítésében. A kulturális örökség védelméről rendelkező 2001. évi LXIV. törvény (továbbiakban Kötv.) 23/F. § (8) bekezdése értelmében az ERD készítésének költségei nem haladhatják meg a beruházás teljes bekerülési költségének 0,35%-át, kivéve, ha a beruházó ennél magasabb összeg megfizetését vállalja. Bár van arra bőven példa, hogy a beruházó – belátva az ERD jelentőségét a beruházás tervezhetőségében – vállalja a nagyobb költség megfizetését, azonban előfordul, hogy ez nem áll módjában. A beruházás költsége és az ERD során vizsgálendő földmunkával érintett terület nagysága általában arányos, de nem minden esetben. Ilyenek például a könnyűszerkezetes raktáracsarnokok, ahol az igénybe vett terület méretéhez képest alacsony a beruházás bekerülési költsége. Olyan is gyakran előfordul, hogy az aktuális engedélyezési fázisban, amikor az ERD-t el kell készíteni, csak a tereprendezést végzik el és a jelentősebb költségigényű építési munkák a későbbiekben, ütemezetten valósulnak meg. A régészeti jelenségek már az alacsony költségvetésű tereprendezés során veszélybe kerülnek, azonban a jogszabály által meghatározott költségkorlát még az ERD elkészítését sem teszi lehetővé, nem beszélve a földmunkák során előkerülő jelenségek megelőző feltárásáról. Ezekben az esetekben kénytelenek vagyunk olyan jelentős szakmai kompromisszumokat hozni (pl. a próbafeltárást nem a szakmai irányelvek szerinti volumenben végezzük el), amelyek már komolyan veszélyeztetik az ERD hitelességét és használhatóságát azáltal, hogy nem lehet a teljes terület vonatkozásában reprezentatív módon elvégezni a szükséges vizsgálatokat.

A fenti probléma különösen élesen jelentkezik azokban az esetekben, amikor az érintett területen nincs nyilvántartott lelőhely, ezért a beruházó előzetesen nem számol semmilyen régészeti költséggel. A Kötv. 23/C. § (1) bekezdése – függetlenül attól, hogy a tervezett beruházás érint-e nyilvántartott lelőhelyet – egyértelműen fogalmaz: „Nagyberuházás esetén [...] előzetes régészeti dokumentációt kell készíteni.” Amennyiben az ERD elkészítése során bebizonyosodik a terület régészeti érintettsége, el kell végezni a szükséges megelőző feltárást, emellett a Kötv. 23/E. § (5) bekezdése értelmében nagyberuházás esetén a földmunkák csak régészeti megfigyelés mellett végezhetőek. Utóbbi rendelkezések figyelembe veszik a régészeti örökségvédelmi rendszerünk egyik legfontosabb alapelvét: „A régészeti örökség elemei eredeti helyzetükből csak régészeti feltárás keretében mozdíthatók el” (Kötv. 19. § (2) bekezdés), ugyanakkor a beruházó – a beruházás tervezhetőségével és örökségvédelmi kockázatainak előzetes felmérésével kapcsolatos – érdekeinek érvényesülését az ERD elkészítése biztosítja. Ennek ellenére a járási építésügyi hatóságok eltérő gyakorlatot folytatnak olyan fejlesztési területek esetén, amelyeken nincs nyilvántartott régészeti lelőhely. Sok helyen azt a hibás gyakorlatot folytatják, hogy amennyiben nincs előzetesen ismert lelőhely, az örökségvédelmi hatóságot nem vonják be szakhatóságként az engedélyezési eljárásba még nagyberuházások esetén sem, és a hatóság arról tájékoztatja a beruházót, hogy nem kell régészeti költségekkel számolnia. A cikk első részében bemutatjuk azt, hogy lelőhely-nyilvántartásba eddig a becsült teljes lelőhelyállománynak mindössze 30–60%-a került be, ráadásul területileg óriásiak az eltérések. Ebből adódóan egy nagyfelületű földmunkával járó nagyberuházás esetén komoly esély van rá, hogy ismeretlen lelőhely kerül elő – hiszen

1. kép. Az ERD készítés során végzett feltárások nem minden esetben optimális körülmények között zajlanak

ezek felderítésére is szolgál az ERD –, és ha az ilyen nagyberuházások földmunkái során régészeti lelőhelyet fedeznek fel, az feltárás nélkül nagy eséllyel elpusztul. Amennyiben a beruházó jogkövető módon bejelenti a lelőhely felfedezését, annak feltárását az illetékes múzeumnak mentő feltárás keretében, saját költségére kell elvégeznie. Az ERD elkészítése és a szükséges megelőző feltárások tervszerű elvégzése jóval kisebb problémát jelent, mint ha a lelőhely már kivitelezés közben kerül elő, és a beruházónak így nem tervezett költségekkel és időtényezővel kell számolnia.

Az ERD sikeres és eredményes elkészítését alapvetően számos – a beruházás jellegéből, ütemezéséből, a jogszabályi korlátokból és az örökségvédelmi hatóságok működésének anomáliájából adódó – külső tényező nehezíti. Ugyanakkor nem hallgatható el az sem, amikor a hibák szubjektív tényezőkből, az ERD készítőjének, vagy az ERD-hez kapcsolódó feltárások vezetőinek figyelmen kívül hagyásából, tapasztalatlanságából adódtak. Ezek az esetek azonban szerencsére a ritka kivételek közé tartoznak: az elmúlt hét évben mindössze 3–4 ilyen jellegű problémára derült fény.

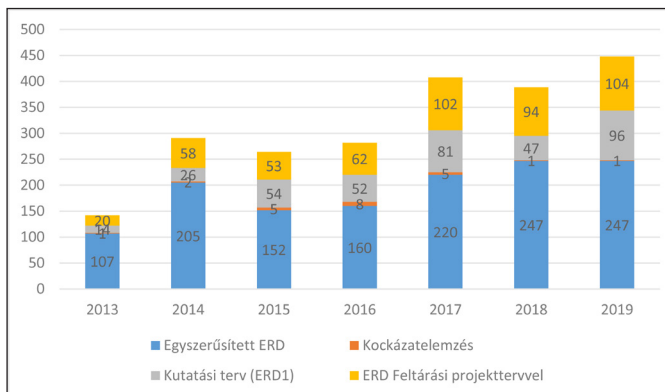
SIKEREK ÉS EREDMÉNYEK

A bemutatott akadályok és nehézségek ellenére a 2013 és 2019 közötti időszakban elkészült 2224 ERD közül mindössze néhány esetben merült fel ezek szakmai tartalmával és hitelességével kapcsolatban probléma. Ezek túlnyomó többsége a fent bemutatott objektív akadályok, elenyésző része kisebb-nagyobb szakmai hibák következménye volt. Mindez arra utal, hogy az ERD készítés – az adatgyűjtés, terepbejárás, műszeres lelőhely- és leletfelderítés, próbafeltárás komplex alkalmazására épülő, és a beruházások sajátosságait figyelembe vevő – rendszere teljesítette az előzetesen megfogalmazott elvárásokat. Nem tudunk olyan esetről, amikor a megfelelő módszertannal elkészített ERD után a beruházót bármilyen meglepetés érte volna a megelőző feltárás vagy a kivitelezés fázisában. Hangsúlyozzuk, hogy mindez csak azokra a beruházásokra érvényes, amelyek esetében valamennyi szükséges vizsgálatot el lehetett végezni a szakmailag indokolt volumenben és az örökségvédelmi hatóság, illetve a feladatot ellátó múzeum is tartotta magát az ERD záródokumentumát képező feltárási projekttervben javasoltakhoz.

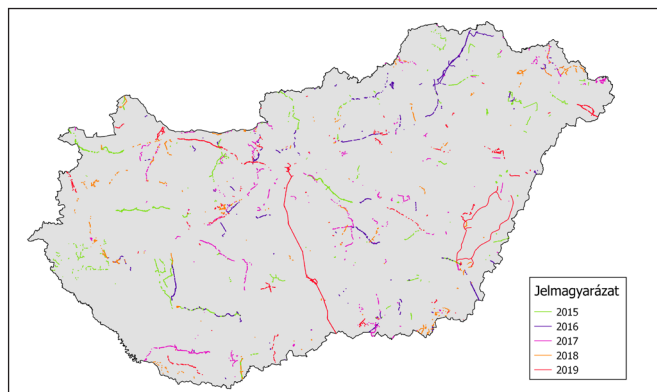
Az ERD rendszerét megelőző időszakban az örökségvédelmi kockázatok felmérésére az örökségvédelmi hatástanulmányok szolgáltak, amelyek kapcsán több esetben merült fel az a jogos kritika, hogy nem voltak alkalmasak a szükséges megelőző feltárások idő- és költségigénynek pontos meghatározására. Bár a tanulmányok egy részénél kétségtelenül számolhatunk egyéni szakmai hibákkal (vö. SZALONTAI, 2017), azonban a probléma alapvetően az örökségvédelmi hatástanulmányok módszertanából, illetve a próba- és megelőző feltárások rendszeréből fakadt. A hatástanulmányok túlnyomó része kizárólag az ismert régészeti adatokra és az – egyszeri és nem minden esetben a megfelelő vegetációs ciklusban elvégzett – terepbejárások eredményeire épült. Ritka kivételnek számított, ha a terepbejárást két alkalommal, megfelelő vegetációs ciklusban lehetett elvégezni, még ritkább volt, amikor az egyetlen terepi módszert légifelvételzés, esetleg geofizikai felmérés egészítette ki. A lelőhelyek igazán pontos felmérését (kiterjedés, rétegtrend, intenzitás) lehetővé tevő próbafeltárások pedig logikátlanul a megelőző feltárások fázisába kerültek, így pozitív eredmény esetén minden esetben szükségessé vált a feltárásokra kötött szerződés módosítása, ami elsősorban az uniós finanszírozású projektek esetében jelentett szinte megoldhatatlan problémát.

Mindezek alapján egyértelmű, hogy az ERD sikerességének kulcsát elsősorban a megfelelő komplex rendszer (adatgyűjtés, terepbejárás, műszeres lelőhely- és leletfelderítés, próbafeltárás) alkalmazása jelenti. A komplex kutatásoknak köszönhetően az elmúlt évek legnagyobb volumenű földmunkákkal járó beruházásaihoz (pl.: Kecskemét, Mercedes gyár 2. ütem, M44, M30, M8 autópálya, Debrecen, BMW gyár) és a kisebb beruházásokhoz kapcsolódó régészeti feladatellátás előre tervezhető módon, fennakadások nélkül zajlott le.

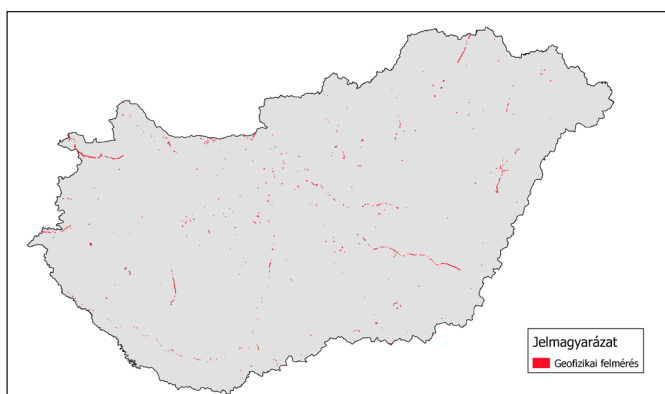
Az elsődleges cél megvalósulása (a beruházások tervezhetőségének igénye) mellett az ERD-k elkészítéséhez kapcsolódó feltárások szakmai eredményei jelentősen bővítették a régészeti lelőhelyekkel kapcsolatos információinkat. A 2013 és 2019 (a kézirat lezárásáig) közötti időszakban összesen 2224 db ERD készült: egyszerűsített ERD, próbafeltárás nélkül: 1338, kockázatelemzés: 23, ERD1: 370, teljes ERD próbafeltárással: 493 (2. kép). Az ERD-khez kapcsolóan mintegy 1541 helyszínen és nyomvonalon végeztünk

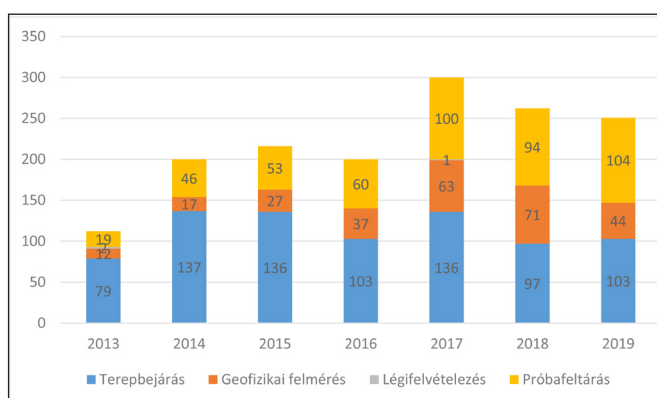
2. kép. Az ERD-k számának alakulása a 2013 és 2019 közötti időszakban, típusonként

3. kép. ERD-khez kapcsolódó terepbejárások helyszínei a 2015 és 2019 közötti időszakban (Kalli András, Molnár Zsolt és Sarkadi Gergely adatai alapján)

4. kép. ERD-khez kapcsolódó geofizikai felmérések helyszínei a 2013 és 2018 tavasza közötti időszakban (Mesterházy Gábor adatai alapján)

5. kép. ERD-khez kapcsolódó feltárások számának alakulása a 2013 és 2019 közötti időszakban, feltárási típusonként

lelőhely-diagnosztikai célú régészeti feltárást: 791 esetben terepbejárást (3. kép), 271 projekt kapcsán geofizikai felméréseket (4. kép), 3 hosszabb nyomvonalon légifelderítést, 476 alkalommal próbafeltárást (5. kép). A feltárások eredményeként összesen 1729 új, korábban ismeretlen lelőhelyet azonosítottunk, amelyek közül 1678 terepbejárás, 37 próbafeltárást során került elő, további 14 lelőhelyet az archív adatok áttekintése alapján jelentettünk be. Ezek mellett számos ismert régészeti lelőhely kiterjedését pontosítottuk terepbejárás, geofizikai felmérés és próbafeltárást alapján.

A kutatott régészeti lelőhelyekkel kapcsolatos információk bővítése mellett további fontos eredményként és sikerként könyvelhető el, hogy az ERD rendszerének kidolgozása és gyakorlati alkalmazása során egy komoly topográfiai, lelőhely-diagnosztikai műhely jött létre, amelynek tagjai – a régészeti örökségvédelem elméleti kérdéseivel és módszertanával foglalkozó – kutatásaik eredményeit rendszeresen ismertetik rangos nemzetközi és hazai fórumokon, konferenciákon és publikációkban (REMÉNYI – STIBRÁNYI, 2011; STIBRÁNYI – MESTERHÁZY – PADÁNYI-GULYÁS, 2012; MESTERHÁZY, 2013; STIBRÁNYI, 2016; HOLL, 2017; KOLLER, 2018; MESTERHÁZY – PADÁNYI – STIBRÁNYI, 2017; REMÉNYI, 2017; STIBRÁNYI, 2017; MESTERHÁZY, 2019).

BIBLIOGRÁFIA

HOLL, B., 2017.
 Határtalan lelőhelyek – régészeti lelőhelyek határai. Boundless sites – The boundaries of archaeological sites. In: Benkő E., Bondár M., & Kolláth Á., szerk., *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő.* Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet, pp. 175–184.
 KOLLER, M., 2018.

Reményi László – Kiss Katalin • Előzetes régészeti dokumentáció. Második rész: Nehézségek és kudarok, sikerek és eredmények

Középkori településnyomok a Közép- és Felső-Tisza-vidék találkozásánál – Medieval settlement traces on the boundary of the Middle und Upper Tisza Region. In: Ringer I., szerk., *A Fiatal középkoros régészek VIII. konferenciájának tanulmánykötete. Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátoraljaújhely, 2016. november 17–19.* Sátoraljaújhely: Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeum, pp. 11–28.

MESTERHÁZY, G., 2013.

Regionális léptékű terepbejárás módszertani lehetőségeinek vizsgálata Magyarországon [Methodology and potentials of field surveys on a regional scale in Hungary]. *Archaeológiai Értesítő* 138, pp. 265–279. doi: <https://doi.org/10.1556/ArchErt.138.2013.10>

MESTERHÁZY, G., 2019.

Methodological framework to automatically compare large-scale magnetometry measurements with excavation datasets. In: J. Bonsall, ed., *New Global Perspectives on Archaeological Prospection. 13th International Conference on Archaeological Prospection.* Oxford: Archaeopress, pp. 349–352. (in press)

MESTERHÁZY, G., STIBRÁNYI, M., & PADÁNYI-GULYÁS, G., 2017.

Megmondjuk előre? Örökségvédelmi célú prediktív modellezés. – Is it a crystal ball? Archeological predictive modelling in cultural resource managment. In: Benkő E., Bondár M., & Kolláth Á., szerk., *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő.* Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet, pp. 311–330.

REMÉNYI, L., 2017.

Örökségvédelmi szempontok a régészeti topográfiai kutatásban – Archaeological topography from the perspective of heritage protection. In: Benkő E., Bondár M., & Kolláth Á., szerk., *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő.* Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet, pp. 349–356.

REMÉNYI, L., 2019.

Előzetes régészeti dokumentáció. Első rész: feladatok, lehetőségek, módszerek. *Magyar Régészet* 8 (3), 2019. nyár, pp. 5–9. http://files.archaeolingua.hu/2019NY/Upload/cikk_Remenyi_H.pdf.

REMÉNYI, L., & STIBRÁNYI, M., 2011.

Régészeti topográfia: ugyanaz másként. In: Kővári K. & Miklós Zs., szerk., „Fél évszázad terepen.” *Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából.* Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, pp. 189–198.

STIBRÁNYI, M., MESTERHÁZY, G., & PADÁNYI-GULYÁS, G., 2012.

Régészeti feltárás előtt – vagy helyett. Régészeti lelőhely-azonosítás, térinformatika, prediktív modellezés. Before – or instead of – archaeological excavation. AZ MNM NÖK tudományos-népszerűsítő füzetek 5. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ.

STIBRÁNYI, M., 2016.

Switching to digital tools: heritage evaluation for preventive archaeology in Hungary. In: K. May, ed., *Digital Archaeological Heritage. EAC Occasional Paper No. 12.* Budapest: Archaeolingua, pp. 65–68.

STIBRÁNYI, M., 2017.

Gondolatok a 21. század régészeti lelőhely-azonosításáról és a régészeti topográfiáról. Thoughts about archaeological site identification and archaeological Topography. In: Benkő E., Bondár M., & Kolláth Á., szerk., *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő.* Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet, pp. 387–398.

SZALONTAI, Cs., 2017.

Reményi László – Kiss Katalin • Előzetes régészeti dokumentáció. Második rész: Nehézségek és kudarcok, sikerek és eredmények

Terepbejárások az M43 autópálya nyomvonalán Szeged és az országhatár között (2000–2005) – Field trips along the trace of the M43 highway between Szeged and the national border (2000–2005). In: T. Gábor, Sz. & Czukor, P., szerk., *Út(on) a kultúrák földjén. M43 autópálya régészeti kutatása*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, pp. 15–44.